Profana barokna arhitektura u Dubrovniku

Mirković, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

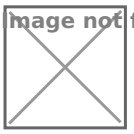
2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:549920

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

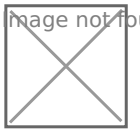

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository

zir.nsk.hr

UNIRI DIGITALNA KNJIŽNICA

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za Povijest umjetnosti

Maja Mirković

Profana barokna arhitektura u Dubrovniku

Profane baroque architecture in Dubrovnik

Završni rad

Preddiplomski studij: Povijest umjetnosti/Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr.sc. Marijan Bradanović

Rijeka, 30. kolovoza, 2015.

Sadržaj

1. Kratki uvod u povijest Dubrovačke Republike 1
2. Gospodarstvo 3
3. Arhitektura i njezin razmještaj do velikog potresa 1667. godine 5
4. Veliki potres 1667. godine 9
Ponovna izgradnja 10
5. Profana arhitektura 17. i 18. stoljeća 11
Gradske palače 12
Ladanjska arhitektura – u vezi s Gradom i s osvrtom na prošla stoljeća 18
Ljetnikovac Bozdari 20
Rastićev ljetnikovac 22
Barokna faza Rastićeva ljetnikovca 24
Sorkočevićev ljetnikovac 25
6. Poveznice s Cavtatom i Bokom kotorskom 26
7. Zaključak 30
Sažetak 31
Popis literature 32
Slikovni materijal 33

1. Kratki uvod u povijest Dubrovačke Republike

Život na području današnjeg Dubrovnika seže u daleku prošlost tako da se prvi tragovi mogu naći već u prapovijesti, te nakon, u helenističkom i rimskom razdoblju. Samo naselje ne postoji prije kasne antike, a tek se na prijelazu iz 6. u 7. stoljeće na tom stjenovitom poluotoku oblikovala jezgra naselja koja kasnije dobija ime *Kaštel (castellum).* Prvi spomen Dubrovnika dolazi sa početka 7. stoljeća iz teksta stanovitog Anonima iz Ravenne. Grad se postupno razvijao na različitim etničkim podlogama poput romanske i slavensko-hrvatske. Također je bio i pod višestoljetnom bizantskom zaštitom. Već u 10. stoljeću Dubrovnik postaje važno trgovačko i političko središte na istočnoj obali Jadrana. Tada je zahvaćao poluotočnu jezgru i predio Pustijerne. Krajem 12. stoljeća je bio urbanizirano podgrađe ispod Kaštela. Nedugo zatim, krajem 13. stoljeća gradski prostor dobija gradske zidine.[1]

Premda je Dubrovnik od samog početka 13.stoljeća priznavao vrhovništvo Venecije, protiv mletačke vlasti je raslo nezadovoljstvo, a s njime su počeli i sukobi. Najveći problem je bio što je Venecija Gradu postavljala zakonodavne i crkvene pozicije te nastojala kontrolirati trgovinu i pomorstvo. Približavanjem kraja stoljeća, te na početku sljedećeg, dubrovačka posrednička trgovina počinje svoj uspon. Njihovi trgovci posredovali su u trgovini raznih materijala poput tekstila, drva, soli, raznih ruda, a trgovali su i stokom, stočnim i poljoprivrednim proizvodima, te drugom robom. Od 1337. godine može se govoriti o solidnom razvoju novčarstva i kreditne trgovine u Dubrovniku. Počinje se kovati novac, gradi se velika žitnica te lučki arsenal.[2]

Društvo se tada raslojava na *patricijat (nobiles)* i na *puk (populus)*, slično kao i u drugim zemljama. Krajem 13. stoljeća patricijat ima sve vlasti u vijećima komune. Samim time je i staleška raspodjela zakonski učvršćena 1332. godine stvaranjem Velikoga vijeća. Raslojavanjem društva i utvrđenim zakonskim odredbama, Dubrovčani su se okrenuli ekspanziji prostora – u tome su se koristili diplomatskim vještinama i novcem. 1358. godina je bila iznimno važna godina u dubrovačkoj povijesti. *Višegradskim ugovorom* (27. svibnja, 1358.) s Ludovikom I.(1326.-1382.)[3], Dubrovnik priznaje vlast hrvatsko-

[1] Dubrovačka Republika, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442, posjećeno: 25.08.2015.
[2] Dubrovačka Republika, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442, posjećeno: 25.08.2015.
[3] Ludovik I. Anžuvinac(1326.-1382.), hrvatsko-ugarski kralj od 1342., poljski kralj od 1370. Sin Karla I. Roberta i njegov nasljednik. Muž Elizabete, kćeri bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića; http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37402, posjećeno: 30.08.2015.

ugarskog kralja. Ime – *Republica Ragusina,* Dubrovnik dobija sredinom 14.stoljeća kada je kompllетirao sve atribute državnosti (teritorij, zastavu, grb te monetarni sustav).[4]

Teritorij Dubrovačke Republike je obuhvaćao 1092 km². Grad je brojao između 5 do 10 000 stanovnika, dok je na teritoriju cijele Republike bilo 35 do 45 000 stanovnika. Ustroj Republike je bio aristokratsko-republikanski te je ostao uglavnom isti od osnutka do raspada Republike. Svu službenu vlast je, načelno, imala punoljetna vlastela oblikovana u funkciju Velikog vijeća *(Consilium maius).* Oni su rješavali sva pravna pitanja, donosili zakone, te postavljali odgovorne osobe na važne funkcije. Operativno političko tijelo je bio Senat ili Vijeće umoljenih *(Consilium rogatorum).* Bavili su se važnim poslovima u unutarnjoj i vanjskoj politici. Unutarnja komunalna posla je obavljalo Malo vijeće *(Consilium minus).* Svima njima je presjedavao dubrovački knez ili *rector* koji je predstavljao funkciju državnog suvereniteta. Zanimljiva činjenica je da je mandat kneza trajao je samo mjesec dana.[5]

Dubrovčani su se tokom godina veoma uspješno prilagođavali promijenjivim političkim i gospodarskim okolnostima na Balkanu zato što su imali prigodu steći dugotrajno iskustvo tamošnjeg života. Njihove zajednice uspješno su koegzistirale sa slavenskim i drugim zajednicama barem dvjesto godina prije turskog osvajanja, koje je uslijedilo od sredine 14. stoljeća, i usprkos prevratima onog vremena uskoro su se ponovno razvijale i pod turskom vlašću.[6] Dugo su uživali i u posebnim povlasticama, što je vrlo očito bilo i u Osmanskom Carstvu, ne samo u trgovini već i u drugim životnim okolnostima.[7]

Dubrovačka Republika je, 1442. godine, uspjela dogovoriti s Osmanskim Carstvom kako neće plaćati harač, već će svake godine slati izaslanstvo s prigodnim darom u vrijednosti od 1000 dukata. Tako je i sultan obećao kako će poštovati slobodu Dubrovnika kao „slobodnoga grada“ kojemu je dopušteno upravljati svojim imanjima i građanima prema svojim zakonima. Obećao je i kako će samo njegovi veleposlanici moći dolaziti u Dubrovnik. Dubrovački trgovci su smjeli bez smetnje trgovati na kopnu i moru diljem sultanovih zemalja; plaćali su carinu od 2 posto na svu robu koju prodaju i nikakvu carinu na neprodanu robu. Sultan je također regulirao sudsku vlast: u sporovima između muslimana i Dubrovčana sudio je kadija; u sporovima između samih Dubrovčana sudio je dubrovački sud.[8] Tokom godina se sporazum

[4] Dubrovačka Republika, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442, posjećeno: 25.08.2015.
[5] Dubrovačka Republika, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442, posjećeno: 25.08.2015.
[6] Harris Robin, Povijest Dubrovnika, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 158
[7] Svi Dubrovčani i djeca koju imaju s Turkinjama su bili podanici Dubrovnika, a ne sultana; nisu se trebali bojati za svoju imovinu sve dok plaćaju propisna davanja
[8] Mitić Ilija, Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2004., 83

mijenjao, te se povećavao iznos „harača“ kojeg su Dubrovčani morali plaćati. Kako su se mijenjali sultani tako je i „harač“ rastao ili se smanjivao.

2. Gospodarstvo

Za vrijeme svog samostalnog postojanja, Dubrovačka je država igrala značajnu ekonomsku ulogu u životu balkanskih i mediteranskih zemalja. Nakon oslobođenja vlasti od Mlečana, vodila je svoju nezavisnu financijsku politiku, te imala svoj poseban monetarni sistem i mjere.[9]

Dubrovačko gospodarstvo se prvenstveno temeljilo na trgovini, a tek onda na proizvodnji. Obrti koji su se razvijali u gradu su kao i drugdje u srednjovjekovnoj Europi, bili su organizirani u cehove ili bratovštine. Bratovštine su imale posebne ciljeve te su same određivale načela koja su oblikovala kriterije, izučavanje obrta i disciplinu. Dubrovačke strukovne bratovštine nisu bile jako kruto organizirane, također su su bile i manje uključene u državni sustav nego što je bilo obično u ostalim europskim zemljama. Nije postojala službena politika za primanje članova u bratovštinu, a njezini pripravnici često su imali ista prava kao i punopravni članovi. Kada bi završio svoju obuku, pripadnika bi opremili s alatom potrebnim za obavljanje svojega zanata.[10] Najbolje su se razvijali oni obrti i vještine koji su bili najviše potrebni za društveni i trgovački život u Gradu. To su bili primjerice mesari, klesari, kovači, liječnici, zlatari, slikari i sl.[11]

Najvažnija sirovina balkanskog zaleđa u srednjem vijeku su bili plemeniti metali. Osim njih, donosile su se sirovine kože za preradu i krzna divljih životinja. Oni bi se koristili za ukrašavanje odjeće i šešira. Veliki dio se slao dalje u Italiju. Drugi veliki uvozni proizvod iz Srbije i Bosne bio je pčelinji vosak. Osim što se koristio za svijeće, bio i temelj unosnoj izvoznoj trgovini u Italiju. Kako je Dubrovnik posredovao u Italiji, tako je tokom vremena postao i vrlo važan posrednik za talijansku robu u Osmanskom Carstvu. Tomu je pridonosila i vlastita dubrovačka tekstilna proizvodnja.[12] Međutim, glavna briga Dubrovčana bila morskim putem uvesti zalihe za vlastite potrebe – prije svega, žito.[13]

[9] Mitić Ilija, (bilj. 7), 71
[10] Harris Robin, (bilj. 5), 176
[11] Harris Robin, (bilj. 5), 177
[12] Harris Robin, (bilj. 5), 157
[13] Harris Robin, (bilj. 5), 159

Dubrovačka vlada bi primarno nabavila žito iz turskih područja. U slučaju nestašice, nadopunjavala bi ga žitom iz Italije. Pošiljke žita bile su presudne za preživljavanje Dubrovnika, ali i drugi podjednako važni brodski tereti, sirovine i manufakturna roba, koje su se izvodile na Zapad, poput tkanina koje su se prevozile na Istok, bili su osnova njegovog početnog pomorskog uspjeha. Upravo se na tom temelju kasnije razvio širi posao pomorske trgovine. [14] Iz tog temelja je postavljeno prvo okvirno načelo dubrovačkog pomorskog razvoja – upotpunjeno je tek je završetkom mletačke vladavine kada je Dubrovačka Republika konačno mogla u potpunosti razviti svoj pomorski potencijal. Dubrovačka flota je u velikoj mjeri sagrađena i obnovljena, u 15. stoljeću, a u 16. konačno dostiže svoju najveću tonažu.[15] Na vrhuncu svojeg razvoja dubrovačka trgovačka flota vjerojatno je po tonaži bila jednaka mletačkoj. Dubrovčani su ulagali puno novca u svoje brodarstvo, koje je u to vrijeme bilo najvažniji element njihova gospodarstva.

Snažan ekonomski procvat je Dubrovnik doživio u 16. stoljeću: osim što je imao veoma razvijenu pomorsku trgovinu, u talijanskim bankama i kreditnim zavodima je imao i uloženu veliku količinu novca. Uz sve to su u brojnim balkanskim gradovima poslovali upravo dubrovački trgovci.[16]

Unatoč procvatu ekonomije i gospodarstva, u drugoj polovici 16.stoljeća, sve mediteranske gradove, a s njima i Dubrovnik je zahvatila ekonomska kriza. Međutim, Dubrovnik niti s krizom ne gubi svoje značenje i ulogu, a njegov monetarni sustav i dalje čini značajan dio balkanskog monetarnog sustava. Ekonomska kriza se protegla i u 17. stoljeće, a Dubrovnik je poduzimao razne mjere kako bi sanirao svoj monetarni sustav. [17] Veliki udarac je dobio 1667. godine kada se dogodio razoran potres koji je uništio veliki dio Dubrovnika, te se moralo tražiti pomoć prijateljskih država poput Italije. Unatoč velikoj nesreći, Dubrovnik je se uz velk trud i rad uspio ponovno podignuti razrušeni grad, sačuvao je i svoju neovisnost te obnovio pomorsku trgovinu.[18]

Odlično razvijeni sustav financija, zajedno sa nizom javnih institucija uvelike je pomogao razvitku dubrovačke trgovačke flote. Nije bilo neuobičajeno dijeljenje vlasništva brodova, kao i profita i rizika.[19] Bogati su trgovci često znali unaprijed davati novac da se

[14] Harris Robin, (bilj. 5), 161
[15] Harris Robin, (bilj. 5), 162
[16] Mitić Ilija, (bilj. 7), 72
[17] Mitić Ilija, (bilj. 7), 77
[18] Mitić Ilija, (bilj. 7), 115
[19] Harris Robin, (bilj. 5), 164

isplate sredstva za preprodaju. Pomorsko osiguranje je djelovali na isti način. Ono je raslo s povećanjem flote i te je dosegnulo vrhunac svog djelovanja u 16. stoljeću. U slučaju da prevoženi teret nije bio pod vlasništvom vlade ili pod njezinom ovlasti, osiguranje bi pokrivalo samo djelomičnu vrijednost tereta i broda. Za razliku od Venecije, gdje su se osiguranjem bavile tvrtke, u Dubrovniku su se njime bavili pojedinci – osobito obitelji Gučetić, Sorkočević, Bunić, Pucić i Gradić.[20] Taj posao im je bio podloga za mnoge ljetnikovce i vile koje su dali graditi, što je pridonijelo razvoju profane arhitekture grada Dubrovnika.

Kako se Dubrovnik bogatio, tako su i obrti povezani s izgradnjom uskoro počeli cvjetati. Izgradnja se odvijala gotovo neprestano od 14. stoljeća – jačale su se obrambene zidine, ponovno su građene patricijske palače, podizale se i ukrašavale javnih zgrada i crkava. Sva ta intenzivna obnova je privlačila u Dubrovnik vrhunske zidare i skromne radnike iz drugih jadranskih gradova. Ti arhitekti i zidari bili su važan dio procesa pretvaranja Dubrovnika u blještavi grad, dostojan bilo kojeg srednjovjekovnog europskog centra.[21]

3. Arhitektura i njezin razmještaj do velikog potresa 1667. godine

Razdoblje 15. i 16. stoljeća se radi mnogo razloga zove zlatnim dobom dubrovačke kulture. Mala Republika je sredinom 15. stoljeća dobila konačan izgled svojih posjeda i granica te ih je osigurala od eventualnih susjednih prijetnji. Dubrovnik je već tada bio komunalno uređen i posve utvrđen grad, no izgled njegovih zidina, a posebice njegovih kula nije se mogao mjeriti sa sve jačim vatrenim oružjem.[22] Kako je turska ekspanzija s vremenom sve više napredovala, polako su došli i do Bosne, tako da su Dubrovčani 1461. odlučili pozvati firentinskog arhitekta Michelozza Michelozzija(1396.-1472.)[23] u Grad, da im pomogne u gradnji vojnih i gradskih projekata.[24] Njega je dopao nimalo jednostavan zadatak. Trebao je obnoviti te ojačati najosjetljiviji potez zidina koje su Dubrovnik dijelile od kopna.(Sl.1.) U toj obnovi je morao sačuvati stare srednjovjekovne kule, jer ih se Dubrovčani

[20] Harris Robin, (bilj. 5), 165
[21] Harris Robin, (bilj. 5), 179
[22] Pelc Milan, Renesansa, Naklada Ljevak.d.o.o., Zagreb, 2007., 42
[23] Michelozzo Michelozzi(1396.-1472.), rano renesansni firentinski arhitekt i kipar. Učio je kod Lorenza Ghibertija, surađivao je s Donatellom, a radio je i za obitelj Medici; http://www.britannica.com/biography/Michelozzo, posjećeno: 30.08.2015.
[24] Harris Robin, (bilj. 5), 298

nisu htjeli odreći.[25] Michelozzi je čitav potez zidina prema kopnu, počevši od istočne kule svetog Jakova ojačao izgradnjom nižeg predziđa s polukružnim kulama – *torettama*, u podnožju starih četverokutnih. Prva, četverokutna kula - Minčeta sagrađena je na sjeverozapadnom uglu zidina već 1319. godine.(Sl.2.)[26] Arhitekt ju je pretvorio u monumentalnu cilindričnu građevinu s kvadratičnim tornjem koji se nalazio unutar zidova, i s ljevkastim kazamatima s otvorima za topove. [27] Premda se arhitekt i Senat nisu uvijek slagali, Michelozzi je izvršio brojne preinake na tvrđavama sve dok se konačno nije razišao u slaganju sa Senatom oko promjena na profanoj arhitekturi. Tako je Juraj Dalmatinac(početak 15. stoljeća – 1475.)[28] došao na Michelozzijevo mjesto i završio dio započetih radova.[29] Juraj Dalmatinac je prestao sa službom u Dubrovniku 1456. godine, pretpostavlja se zato da pobjegne od kuge koja je onda harala. Na njegovo mjesto je došao državni graditelj rodom iz Dubrovnika, Paskoje Miličević(1440.-1516.)[30], koji će Republici služiti 51 godinu. Između mnogih drugih projekata koje je radio, Miličević je bio odgovoran za osmišljanje novih faza razvoja gradske luke. Najvažniji projekti su mu bili valobran(Sl.3), Arsenal te tvrđave Sveti Ivan(Sl.4.) i Ravelin(Sl.5.).[31]

S upornom izgradnjom možemo reći da se već od 14. stoljeća unutar dubrovačkih zidina gradio pravi grad. Gradska uprava je financirala sve važnije projekte koji su se tada gradili – od crkve Svetog Vlaha(Sl.6), koji je bio zaštitnik grada, do franjevačkog i dominikanskog samostana i crkva.[32] Među prvim dubrovačkim profanim građevinama bio je Knežev dvor(Sl.7), a na njemu je radio graditelj Onofrio della Cava(početak 15. stoljeća - ?).[33] Premda Onoforio nije došao u Dubrovnik zbog Kneževa dvora, njegovi planovi za palaču su bili sveobuhvatni, a odnosili su se i na dekoraciju prostora.(Sl.8.) Primarni plan arhitekta je bila izgradnja vodovoda koji se protezao na 11.700 metara. Zahvaćao je područje od glavnog

[25] Pelc Milan, (bilj. 23), 43
[26] Harris Robin, (bilj. 5), 299
[27] Pelc Milan, (bilj. 23), 43
[28] Juraj Dalmatinac (početak 15.stoljeća – 1475.), hrvatski kipar i graditelj koji se vjerojatno školovao u Veneciji u radionici kipara Giovannija i Bartolomea Bona. U Italiji je prihvatio stil gotike i renesanse koje je doveo u domovinu gdje je radio u Šibeniku,Splitu, Dubrovniku i drugim gradovima; http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29536, posjećeno: 30.08.2015.
[29] Harris Robin, (bilj. 5), 299
[30] Paskoje Miličević(1440.-1516.), hrvatski dubrovački graditelj i arhitekt za kojeg se pretpostavlja da je bio učenik Michelzza Michelozzija dok je ovaj boravio i radio u Dubrovniku. Između 1466. i 1516. bio je službeni graditelj i inženjer Dubrovačke Republike. Njegovo je glavno djelo palača Divona (Sponza); http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40868, posjećeno: 30.08.2015.
[31] Harris Robin, (bilj. 5), 300
[32] Harris Robin, (bilj. 5), 306
[33] Onofrio della Cava(početak 15.stoljeća – ?), talijanski graditelj i inženjer. U duhu gotike radio u Dubrovniku (vodovod, Velika i Mala česma na Stradunu, pregradnja Kneževa dvora) i okolici (obrambene zidine u Stonu i Cavtatu); http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45171, posjećeno: 30.08.2015.

izvora u Šumetu pa sve do glavnog gradskog rezervoara. Imao je mali nagib, svega 20 metara, tako da se više oslanjao na gravitaciju. Ovim vodovodom je čak 70 litara vode protjecalo u sekundi. Tokom godina je dobio još više izvora koji su naknadno povećali opskrbu vodom. Unatoč tome, gradske fontane su i dalje bile glavna mjesta za distribuciju vode. Najveća je ona koja se danas zove Velika Onofrijeva česma(Sl.9.), ispred samostana klarisa prokaj Vrata od Pila. Izvorno je bila raskošno ukrašena, u skladu s ostalom arhitekturom, no nakon oštećenja u velikom potresu 1667. godine je dobila malo minimalističko uređenje – pomalo strogo.[34]

Dovođenjem kvalitetne vode u grad, Onofrio nije poboljšao samo uvjete života, već je i omogućio bolji razvitak obrta – u prvom smislu sukna, jer je o njemu ovisio jako velik broj stanovnika i doseljenika. Unatoč fantastičnoj izgradnji, veliki potres je jako oštetio Onofrijev vodovod 1667. godine, no ni to mu nije bio kraj, sve do 1806. godine, kada su ga Crnogorci u potpunosti zatvorili.[35]

Najvažnija, a vjerojatno i najelegantnija dubrovačka profana građevina je bila palača Sponza(Sl.10.), poznata još i kao palača Divona ili carinarnica. Građena je između 1516. i 1520. godine prema nacrtu Paskoja Miličevića. Nekada je na njenom mjestu stajalo nekoliko zgrada te jedna ulica koja je danas uklopljena u palaču kao atrij.[36] Sponza je izgrađena u gotičko-renesansnom stilu koji je bio karakterističan za Dubrovnik prije barokne obnove.[37] Kao i druge profane građevine u Dubrovniku, Sponzu su krasili reljefi u službi Božje zaštite. Jedan od takvih reljefa se nalazi visoko u stražnjem zidu dvorišta palače: na njemu je isklesan velik Isusov monogram kojeg podržavaju dva anđela. Ispod samog reljefa se nalazi i ugrađena ploča s natpisom pjesnika Ilije Crijevića(1463.-1520.)[38] iz 1520. Godine. Na njoj pjesnik zaziva Božju zaštitu nad Gradom i građanima. Zaštitu priziva i kip svetog Vlahe, koji se nalazio u edikuli iznad trifore u sredini najvišeg kata pročelja.[39] Sponza se koristila kao skladište i kao zgrada carinarnice. U zgradi je bila i kovnica novca i oružarnica – koju su

[34] Harris Robin, (bilj. 5), 309
[35] Harris Robin, (bilj. 5), 310
[36] Harris Robin, (bilj. 5), 311
[37] Harris Robin, (bilj. 5), 312
[38] Ilija Crijević(1463.-1520.), hrvatski dubrovački latinist koji se školovao u svom rodnom gradu, a potom u Ferrari i Rimu. Pisao je samo latinski; materinski hrvatski jezik zvao je *stribiligo illyrica* (»ilirska iskrivljenost«). Za života mu je tiskano samo nekoliko prigodnih epigrama u djelima sugrađana J. Dragišića i F. L. Gundulića. Sav drugi rad ostao je u rukopisu; http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12724; posjećeno: 30.08.2015.
[39] Pelc Milan, (bilj. 23), 107

premjetili iz Kneževa dvora radi brojnih eksplozija. Osim navedenih funkcija, Sponza je poslužila, jedno vrijeme, i kao škola za dubrovačku znanstvenu akademiju.[40](Sl.11.)

Gradske kuće ili „palače“ aristokracije i bogatih građanskih obitelji u Dubrovniku, bile su simboli građanskog statusa. Glavna karakteristika tih palača je bila njihova sličnost, premda su, jasno, postojale i razlike s obzirom na ukus i bogatstvo. Uglavnom su bile građene prema uzoru jedna na drugu, a sadržavale su stilističke osobine profanih građevina poput Kneževa dvora. Budući da su bili ograničeni širinom prostora, zbog gradskih zidina, graditelji su gradili palače u vis - tipična dubrovačka palača imala čak i po tri ili četiri kata. To je imalo i dodatnu prednost, jer je glavni kat na kojemu je vlasnik živio – piano nobile, bio visoko iznad buke i smrada ulice, također je imao i više sunca.[41] Najviše su se cijenile lokacije koje su bile na uglovima ulica, jer su omogućavale ukrašavanje dvaju fasada.[42]

Kao što je već prije navedeno, najdraži graditeljski stil Dubrovačke Republike je bio prijelaz gotike u renesansu. Renesansni utjecaji su se očitavali jednostavnošću vanjskih ukrasa, povećanoj brizi za simetriju te širim četvrtastim prozorima.

Šesnaesto stoljeće je sa sobom donijelo ekonomski procvat, a to se odrazilo i na arhitekturu. Gradi se sve više novih palača koji nastaju pod sve snažnijim utjecajem talijanske renesanse. Jedna od najljepših palača u Dubrovniku građena je između 1549. i 1553. godine. Njezin vlasnik je bio bogati građanin-trgovac Tomo Stjepović Skočibuha(Sl.12.). Podignuta je na mjestu gdje je nekad stajala palača patricija Nika Đurđevića, te njezin položaj označava da je zaista potvrdio svoju ulogu u dubrovačkom društvu.[43] Riječ je o najvećoj investiciji u dubrovačkoj stambenoj izgradnji 16. stoljeća.[44] Bila je primjetno viša od palača njegovih patricijskih susjeda. Za pročelje palače bio je zadužen majstor Antonio iz Ancone, koji je u to vrijeme bio inženjer i topnik Republike. Rađena je po renesansnim utjecajima talijanske arhitekture, naročito venecijanske.[45]

[40] Harris Robin, (bilj. 5), 312
[41] Harris Robin, (bilj. 5), 312
[42] Harris Robin, (bilj. 5), 313
[43] Harris Robin, (bilj. 5), 314
[44] Pelc Milan, (bilj. 23), 139
[45] Harris Robin, (bilj. 5), 314

4. Veliki potres 1667. godine

Dubrovnik i južna Dalmacija konstantno su izloženi seizmičkim uvjetima. Taj obalni pojas tone već stoljećima, ali ne podjednako i ne u istom smjeru – zbog stalnog pomicanja dinarskih ploča u zaleđu. Osim dinarskih ploča u zaleđu, Dubrovnik i njegovi susjedi također su izloženi pomicanju jadranske ploče ispod mora.[46] Premda podacima: „prvi potresi zabilježeni u Dubrovniku i okolici datiraju u 15. stoljeće, a uključuju uz nekolicinu manjih i 11 ozbiljnijih podrhtavanja, od kojih je najgori onaj 1667. godine."

Veliki potres je pogodio Dubrovačku Republiku 6.travnja, 1667. godine. Najizloženiji je bio Dubrovnik, ali duž cijele Republike su se mogle vidjeti posljedice trešnje. Dio dokumentacije nakon potresa sadrži njegove opise, a evo i nekih saznanja: „Srušio se veliki dio grada, a ogromno kamenje se kotrljalo s obronaka Srđa. Podignuo se veliki oblak prašine, a zemlja se konstantno tresla i otvorile su se široke pukotine koje su progutale neke skromnije kućice u predgrađu." [47] Premda su se zidine sačuvale, i one su bile pogođene potresom tako da su se mogli vidjeti odlomljeni djelovi. Prema povijesnim podacima znamo da je najviše stradala utvrda sv. Margarite.[48] Potres je izazvao i manji plimni val. Uza sve to, naglo se proširio i požar te je uskoro cijeli grad gorio. U vatri su stradali mnogi koji su preživjeli sam potres te su ležali su zatrpani ili omamljeni pod ruševinama.[49] Osim vatre, nerijetko su se događale i eksplozije baruta koji je bio pohranjen u utvrdama za obranu grada. Prošlo je neko vrijeme prije nego su se stvari normalizirale. Većina stanovništva je preminula, a tako i polovica plemstva. Knežev dvor je bio jako oštećen. Urušio se i krov Arsenala, dok je veličanstvena dubrovačka katedrala u potpunosti uništena. Obližnja krstionica iz istog razdoblja je preživjela, ali je bila oštećena te se od tada nije više koristila. Kao što je već navedeno, dubrovačke zidine nisu bile ozbiljno oštećene, ta činjenica je bila od iznimne važnosti iz dvaju razloga: prvo, bila je ključno za uvjeravanje Turaka kako Dubrovnik neće pasti u ruke njihovih neprijatelja Mlečana, a drugo, u tvrđavi Revelin su se okupili preživjeli pripadnici gradske vlastele kako bi uspostavili kontrolu nakon potresa.[50]

Točan popis uništenih objekata nikad nije ugledao svjetlost dana. Element koji je pomogao toj činjenici je taj što je bilo teško procijeniti štetu koju su pretrpjele privatne kuće u Dubrovniku,

[46] Harris Robin, (bilj. 5), 327
[47] Harris Robin, (bilj. 5), 328
[48] Beritić Lukša, Utvrđenja grada Dubrovnika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1933., 192
[49] Harris Robin, (bilj. 5), 328
[50] Harris Robin, (bilj. 5), 337

jer se za njihovu obnovu koristio materijal nađen u ruševinama. Pozitivna strana je bila što je stari plan grada uglavnom ostao isti, tako da se lakše mogao predočiti plan prije potresa. Ono što znamo sa sigurnošću su pisma papi neposredno nakon potresa, koja svjedoče stanju u Gradu te kućama od kojih nijedna nije bila prikladna za stanovanje.[51]

Izvan Dubrovnika, ali unutar granica Republike, veliku štetu pretrpio je Ston – privatne kuće i solana. Mnoge su profane zgrade ozbiljno oštećene te ponovno izgrađene u baroknom stilu. Potres se osjetio i mnogo dalje od epicentra. Zgrade su oštećene u Splitu, Šibeniku, Zadru, Trebinju i Mostaru. Nakon Dubrovnika najoštećeniji gradovi bili su oni na dijelu obale koji danas pripadaju Crnoj Gori. U Herceg-Novom je oštećena većina kuća, premda su i njima fortifikacije ostale sačuvane. Perast je velikim dijelom bio razoren. U Budvi je tek nekoliko kuća ostalo pošteđeno. U Kotoru je poginuo manji broj stanovnika nego u ostalim gradovima, no zapisi govore o velikoj magnitudi trešnje. Katedrala je izgubila fasadu i oba zvonika. Kao i u Dubrovniku su se otvorile velike pukotine u tlu i bunari su presušili.[52]

Ponovna izgradnja

Odmah nakon što je uspostavljen red nakon velikog potresa, započela je i ponovna izgradnja u Dubrovniku.(Sl.13.) Imenovana su trojica plemića koji su nadzirala 62 radnika. Ruševine su se brzo čistile sa gradskih ulica. Druga trojica plemića su bila zadužena za popravak gradskih zidina. I crkva Svetog Vlaha, sad privremena katedrala dok se unštena ne obnovi, se brzo i efikasno obnavljala.[53] U poslovima obnove grada vlastima je uvelike pomogao Stjepan Gradić(1613.-1683.)[54] iz Rima. Dubrovnik je uglavnom zahvaljujući njegovom zauzimanju, od pape dobio dopuštenje da s računa podigne gotovinu ili da na temelju investicija podigne zajmove u rimskim i napuljskim bankama.[55] Na sličan način, Dubrovnik je tražio dopuštenje da iskoristi subvenciju koja se trebala upotrijebiti za ponovnu izgradnju katedrale. Brojni arhitekti i graditelji su radili na obnovi Grada između 1667. i 1680. godine. Giuliu Cerutiju, građevinskom i vojnom inženjeru koji je prvi došao u Grad, se

[51] Harris Robin, (bilj. 5), 337
[52] Harris Robin, (bilj. 5), 337
[53] Harris Robin, (bilj. 5), 345
[54] Stjepan Gradić(1613.-1683.), dubrovački plemić koji je bio svećenik, diplomat, znanstvenik, kozmopolit i domoljub. Od Dubrovačke Republike dobio je stipendiju za studij u Rimu. Njegov stric, kanonik Petar Benessa, pružio mu je zaštitu i odredio ga za nasljednika. Uspio se sprijateljiti s nekoliko kardinala, uključujući i dvojicu budućih papa – Aleksandra VII (1655.1667.) i Inocenta XII (1691.-1700.). U vrijeme potresa je bio čuvar Vatikanske knjižnice.; Harris Robin, (bilj. 5), 345
[55] Harris Robin, (bilj. 5), 346

pripisuje zasluga za planiranje i izgradnju kuće koja će poslužiti kao uzor svim novim baroknim kućama duž glavne ulice Place, znane i kao Stradun, „s njihovim posebnim ulazima u trgovine, *na koljeno.*“[56]

Gradićev najveći doprinos ponovnoj izgradnji vidljiv je u baroknoj katedrali za koju je nabavio mnogo sredstava i našao arhitekta, Andreu Buffalinija iz Urbina.(Sl.14.) Na njegovu ulogu podsjeća mramorna ploča koju je Senat dao postaviti na fasadu katedrale.[57]

Barokni grad koji je nastao nakon potresa bio je izgrađen gotovo prema istom planu kao i onaj srednjovjekovni. Neke manje ulice su nestale, a novonastali prostor namijenjen je za privatnu izgradnju. Najveća promjena se dogodila oko isusovačke kompleksa koji je obuhvaćao crkvu i kolegij. Gundulićeva poljana je nekad bilo gusto naseljeno mjesto, no nakon potresa je dobilo funkciju tržnice. [58] Taj prostor je dobio dostojnu arhitektonsku varijantu tek 60-ih godina 18. stoljeća kada se izgradila palača Pucić.[59] Općenito, novi barokni Dubrovnik je bio prozračniji nego prije potresa, jer jednostavno nije bilo potrebe graditi toliko novih kuća sa velikim brojem preminulih.[60]

5. Profana arhitektura 17. i 18. stoljeća

Reprezentativna stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća označava bitan segment u graditeljskoj baštini Hrvatske. Upravo je plemstvo onaj glavni društveni sloj koji određuje njezin razvoj. Dva su osnovna tipa smještaja njihovih rezidencija: gradske palače te vangradski ljetnikovci ili vile.[61]

Potaknuto praksom iz renesanse, te društvenim razvojem u 17. stoljeću, sastavi dio vangradskih, a tako i ponekih gradskih rezidencija, je bila fortificiranost. Ta fortificiranost u 18. stoljeću dobiva simboličko značenje. Glavna karakteristika koja razlikuje renesansnu od barokne arhitekture, je njezin odnos sa okolnim ambijentom.[62]

[56] Harris Robin, (bilj. 5), 347
[57] Harris Robin, (bilj. 5), 347
[58] Harris Robin, (bilj. 5), 348
[59] Horvat-Levaj Katarina, Barokne palače u Dubrovniku, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb-Dubrovnik, 2001.,29
[60] Harris Robin, (bilj. 5), 348
[61] Horvat-Levaj Katarina, Hrvatska stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u europskom kontektsu, Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2012., 5
[62] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 5

U kontekstu barokne stambene arhitekture na hrvatskoj obali, Dubrovnik svakako predstavlja najznačajnije postignuće. Glavni razlog tome je bila politička neovisnost male Republike te jaka financijska moć domaćih naručitelja, i mogućnost biranja naručitelja.[63] Dubrovačka baština je bila čvrsta podloga daljnjem razvoju urbanizma, ali najjači poticaj gradnji je ipak dao katastrofalni potres koji je zadesio grad 6. travnja 1667. godine.[64]

Gradske palače

Kako je već navedeno, plan grada u baroknoj obnovi je bio prilagođen planiranoj srednjovjekovnoj urbanoj matrici. Širenje stambene arhitekture se ostvaruje u okvirima postojećih blokova, te određuje izgradnju novih palača.[65] „Ako one zapremaju jedan od dvostrukih nizova kuća, što je najčešće slučaj, nastavlja se gotičko-renesansna praksa reduciranoga trodijelnog tlocrta sa središnjom dvoranom i bočnim prostorijama na samo jednoj strani. Ako su pak palače podignute na više katova unutar većeg bloka, kulminirajući na samom prijelazu iz 16. u 17. stoljeće antičkim idealom palače-inzule (npr. Sorkočevićeva palača u Ulici Cvijete Zuzorić), takav je tlocrt u pravilu udvostručen. Međutim, bez obzira na te značajne razlike u većini je primjera, kao i u gotičko-renesansnom razdoblju, stubište jednokrako i inkorporirano u prostor ulaznog predvorja u prizemlju i dvorane na katovima.“[66] Vanjsko uređenje palača iz prve polovine 17. stoljeća je blisko onom iz doba renesanse, dok su neki dometi visokog reneansnog repertoara nadopunjeni manirističkim obilježjima, prvenstvno preuzetim od stranih majstora koji su na njima radili. U tom pogledu ističe se kompleks bratovštine Rozario(1594.– 1611.), koji se nalazi nasuprot dominikanskom samostanu.[67]

Obnova grada, tipičnim baroknim karakteristikama nakon potresa, snažno je obogatila urbani prostor Dubrovnika, što se osobito vidi na sakralnim objektima. Unatoč tome, upravo je obnova stambene arhitekture uzrokovala veliku preobrazbu renesansnog grada u barokni grad. Glavne značajke te arhitekture su izražene ponajprije u „razrađenoj prostornoj koncepciji te u kompleksnom odnosu između određenih tradicionalnih obilježja i prihvaćanja bitnih elemenata novog stila.“ Velika brzina obnove nakon potresa je uzrokovala zadržavanje stare

[63] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 72
[64] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 72
[65] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 32
[66] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 72
[67] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 73

jezgre grada, no s novonastalom situacijom u prostornim okolnostima i smanjenjem broja stanovnika, omogućilo se objedinjavanje većeg broja starijih čestica.[68] Time se postigla prostornost i komfornost, te imaginacija u smišljanju koncepcija novih prostora.[69]
Navedeno širenje palača nije se odvijalo stihijski nego je bilo regulirano nizom promišljenih odredbi privremenog Senata. Prvo su se obnovile sakralne i općinske profane građevine, nakon čega je komunalna uprava krenula motivirati privatne osobe na izgradnju. Izdana je dozvola kako svatko može graditi na mjestu bilo koje srušene kuće, ako se vlasnik ne obveže da će u roku od dva mjeseca započeti s obnovom.[70]

Onaj element koji je značio organizacijsku jezgru dubrovačkih baroknih interijera nije njihov tlocrtni obris, nego vertikalna komunikacija. Ako usporedimo karakteristike stambene arhitekture prije i nakon potresa vidjet ćemo bitnu razliku. Zbog zgusnutosti gradnje u gotičko-renesansnom Dubrovniku, palače su morale rasti u vis – nekad i do pet katova. U baroku se također poštovalo načelo vertikalnosti, ali više nije bilo potrebe ići toliko u vis, jer je gradsko tkivo bilo znatno prorijeđeno. Palače su se sada gradile do visine od dva ili tri kata, od kojih je najviši bio najreprezentativniji – piano nobile.[71] Tek se od 18. stoljeća ustalila praksa primjenjivanja visokog prvog, reprezentativnog kata. Razlike u palači, između pojedinih katova, nisu bile toliko velike – jedino ako je bila riječ o upotrebi vrlo niskih katova, mezanina koji su bili uobičajeni u renesansno-gotičkoj tradiciji. Tamo su se mezanini najčešće javljali na razini prvog, ili jako rijetko, na razini zadnjeg kata. U baroku se primijenjuju obje varijante, no ovisno o tipu palače. Kod jednostavnije stambene arhitektrue, tipa na općinskim kućama s Place, su se koristili kao načelo skromnosti, dok su se u reprezentativnim palačama koristili kako bi još više povećali svoju složenu gradnju.[72] Još jedan ključni element tlocrtne i vertikalne raspodjele u baroku je bilo stubište. Ono se povezuje u jasne tipološke grupacije poput tipa stubišta koji je vezano uz dvoranu ili predsoblje te tipa samostalno organiziranog stubišta.[73] Dok se u manjim palačama i dalje koristi tradicionalno jednokrako stubište vezano uz dvoranu, u velikim palačama postaje karakteristika dvokrako stubište organizirano unutar odvojenog prostora. Premda se ta

[68] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 77
[69] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 77
[70] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 78
[71] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 52
[72] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 53
[73] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 57

karakteristika pronalazi u dubrovačkoj arhitekturi još u kasnoj renesansi, ovakav način prezentacije je zaslužan samo obnovi talijanskih arhitekata nakon potresa.[74]
Smještaj samostalnih stubišta je bio uobičajen uz bočnu stranu palače, pa tako i ljetnikovaca koji su uvelike ovisili o utjecajima iz Grada, no oni se sada redovito smještaju na začelnu stranu predvorja. Time je omogućen spoj dviju prostornih jedinica koji čine efekt dubine i dinamike. U slučaju da se predvorje i stubište protežu sredinom palače, dobija se tipična barokna karakteristika – organizacije vanjskog prostora, terase ili vrta.[75]

Korak naprijed u organizaciji i oblikovanju samostalnog stubišta, atribuirano je venecijanskom kiparu i arhitektu, Marinu Gropelliju(1664.-1723.)[76], koji je pozvan u Dubrovnik početkom 18. stoljeća zbog obnove crkve Svetog Vlaha. Riječ je o barokizaciji gotičko-renesansne palače Bučić-Ranjina u Ulici braće Andrijića.(Sl.15.) Budući da se zadržalo rubno postavljeno renesansno predvorje, nije bila moguća prava osovinska kompozicija, no unatoč tome začelno stubište je direktno povezano s ulaznim prostorom kroz novi barokni portal. Pogledom se otvara i put ka usponu dvokrakog kamenog stubišta. Na gornjim katovima je vidljiva potpuna funkcionalna osamostaljenost u odnosu na okolne prostorije – pročelnu dvoranu i dvije začelne sobe. Na njima su napravljeni zasebni portali izuzeto bogate profilacije u kojima se prepoznaje Gropellijeva ruka.[77]

Mnogi interijeri dubrovačkih palača s prijelaza 17. na 18. stoljeće su se obogatili kroz razne varijacije na temu ovog povezivanja stubišta. Unatoč tome, najviše domete ove ideje su ostvarile one palače u kojima su „u okviru osovinske koncepcije središnje predvorje i stubište širinom potpuno međusobno izjednačeni, predstavljajući tako ne samo najreprezentativnije tretirani dio interijera nego i organizacijsku os cjelokupne prostorne organizacije.“[78] Možda najbolji primjer takvog ostvarenja odaje palača Gučetić na Bunićevoj poljani(Sl.16.). Ona je tek uskim dijelom zida povezana sa Kneževim dvorom i katedralom. Palača Gučetić ima pravokutni tlocrt s pravilnom prostornom kompozicijom „podređenom simetričnoj osi glavnog dijela kojoj je priključeno jednako široko krilo s ugaonom terasom na prvom katu.“ [79]

[74] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 78
[75] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 79
[76] Marino Gropelli(1664.-1723.), talijanski graditelj i kipar koji je radio na obnovi Dubrovnika nakon potresa 1667.godine; http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23492, posjećeno: 30.08.2015.
[77] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 80
[78] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 81
[79] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 81

Do najvećeg vrhunca kvalitete palače, dolazi se tek u njezinoj plastičkoj razradi predvorja i stubišta. Oni su povezani s dvojnim lučnim portalom koji povezuje cijeli raspon prostora. Cijeli prostor je natkriven stropom zaobljenih rubova koji podsjeća na plitak bačvasti svod. Potpuni dojam dubine i sceničnosti se dobija osvjetljenjem stubiša.[80]

Radi ovakvih ostvarenja, strani arhitekti angažirani na obnovi grada, utjecali su i na razvoj manjih palača s već spomenutim tradicionalnim tipom jednakokrakog stubišta povezanog s dvoranom. Te manje palače je prije, pa tako i netom nakon potresa karakteriziralo malo predvorje u prizemlju sa stubištem uz glavni ulaz – sa kojeg se moglo ući u prostranu dvoranu na svim katovima. Ono je bilo zidom odvojeno u zaseban uski prostor, te je s takvom raspodjelom gubilo na željenim baroknim efektima dubine i dinamike. Također je i prolaznost glavne dvorane umanjivala funkcionalnost i udobnost interijera.[81]

Takve nepravilnosti za baroknu arhitekturu su ispavljene u prvoj općinskoj kući na Placi – „slobodnostojećoj dvojnoj rezidenciji“ – koja se smjestila neposredno do Sponze.(Sl.17.) U njoj je najprije stanovao knez, do završetka obnove Kneževa dvora 1689., zatim nadbiskup, do kupnje nove nadbiskupske palače 1720., pa pojedini državni arhitekti poput Tomasa Napolija(1659.-1725)[82].

Projekt za prvu općinsku kuću, je naručio Senat, nedugo nakon potresa. Odluka je bila da se po njoj trebaju graditi i ostale kuće na Placi – radi harmonije prostora. Projekt je naručen kod Giulija Cerutija.[83] Premda je Senat prihvatio Cerutijev projekt, ubrzo su se predomislili te ga odbacili. Općinsku kuću su tako na kraju projektirali „providnici“ grada.[84]

„Ipak, u unutrašnjosti s dvjema trodijelnim stambenim jedinicama kojima komunikacijsku jezgru čine jednokraka stubišta uz začelnu stranu središnje prostorije-podesta, ostvaren je radikalan otklon od tradicionalnih rješenja. Ponajprije, potiskivanjem početaka stubišnih uspona u dno reprezentativno tretiranih predvorja, s pilastrima i svodovima, potencirana je dubina prostora, dok je njihovim lučnim rastvaranjem ostvarena barokna sceničnost. Na katu su pak, smanjenjem formata, središnje prolazne prostorije uz stubište lišene funkcije glavnih dvorana koje se „premještaju“ u komfornije bočne zone, prozorima rastvorene prema Placi.“

[80] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 81
[81] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 85
[82] Tomaso Napoli(1659.-1725), talijanski arhitekt koji je radio na obnovi Dubrovnika nakon potresa 1667.godine; http://www.treccani.it/enciclopedia/tomaso-maria-napoli_%28Dizionario_Biografico%29/, posjećeno: 30.08.2015.
[83] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 86
[84] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 86

Ovaj izuzetan interijer je tako datiran nešto kasnije od početnog plana, vjerojatno u 1691. godinu. Tada se, prema izvorima, kuća obnavlja nakon što se iselio knez, a prije nego se uselio nadbiskup.[85] Vrlo je moguće da rješenje ovog interijera leži u osobi arhitekta Tomasa Napolija koji se nedugo nakon, 1694. godine, uselio u kuću.[86]

Prema tome, osnovni tlocrtni tipovi dubrovačkih baroknih palača definirani su tijekom najintenzivnijih radova na obnovi glavnih dubrovačkih profanih i sakralnih spomenika, zahvaljujući intervencijama državnih arhitekata. Njihovo daljnje korištenje, zahvaljujući radu domaćih graditelja, među kojima se isticao Ilija Katičić(1647.–1728.)[87], odvijalo se sve do kraja 18. stoljeća unutar zacrtanih tlocrtnih parametara. Nove stilske manifestacije kasnog baroka i rokokoa očitovale su se u određenim promjenama prostornih proporcija, kao i u uvođenju sve bogatije unutrašnje opreme, poput štukatura.[88]

Koliko se interijer dubrovačkih baroknih palača, u odnosu na gotičko-renesansno naslijeđe, mijenjao, toliko je oblikovanje eksterijera razmjerno malo promijenjeno s obzirom na nove stilske odrednice i shvaćanja. „Fasade palača odlikuju se jednolikom, smirenom kompozicijom rastvaranja te gotovo plošnim tretmanom kamene arhitektonske plastike, kao i ujednačenom strukturom kamene zidne površine. Glavni nosioci raščlambe pravokutni su otvori, poredani u više ili manje pravilne osi, kojima su podređeni i ulazni portali, tek iznimno naglašeni jačim plasticitetom okvira.“[89]

Razmjerno male promjene na fasadama zgrada svoje opravdanje pronalaze, poput i onih na interijeru, u potresu 1667. godine. Naime, u potresu su najviše ostale pošteđene starije fasade kojima su se nadograđeni dijelovi redovito oblikovno prilagodili i čiji su klesani elementi često upotrebljavani kao spolije. Tome je također pomogla i želja za što bržom sanacijom štete, tako da su se prvo definirali vanjski dijelovi palača – vrijeme dok barokni stil nije bio u potpunosti formiran. Još jedan razlog je odluka komunalne uprave koja nije dopuštala pojedincima isticanje bogatim fasadama. Vjerojatno je takva odluka komunalne uprave bila i potpomognuta željom da se u što većoj mjeri očuva povijesni identitet grada.[90]

[85] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 86
[86] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 86
[87] Ilija Katičić(1647.–1728.), hrvatski graditelj koji je vodio posljednju fazu gradnje dubrovačke katedrale (1671.–1713.) Radio je i na crkvi sv. Petra, Andrije i Lovre u Dubrovniku te na baroknim palačama u Perastu.; http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30882, posjećeno: 30.08.2015.
[88] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 86
[89] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 87
[90] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 87

To nije utjecalo da se novo barokno poimanje prostora odrazi na razini odnosa cijelokupne strukture grada sa pojedinačnim fasadama. Kao što je srednjovjekovna prostorna rascjepkanost izražena u zgusnutim česticama prevladana tijekom razdoblja baroka ujedinjavanjem tih istih čestica, tako je i kod baroknih fasada nekadašnja slikovita razvedenost zamijenjena kontinuiranim nizanjem jednoliko obrađenih zidnih površina.[91]
Vrhunski dometi takve prostorne organizacije se mogu pronaći u nekim gradovima Italije i Francuske, tokom 17. stoljeća, dok je u Dubrovniku najistaknutiji primjer tog tipa, glavna ulica Placa, s jednolikim fasadama inače dvojnih kuća.[92](Sl.18.)

Uvođenje terasa i vrtova u dubrovačku stambenu baroknu organizaciju je jedna od najvažnijih inovacija, jer u potpunosti spaja glavno načelo baroka. Premda ova „pojava“ nije nepoznata dubrovačkoj sredini (upotrebljavala se u renesansno doba), nakon potresa je posebice uzela maha zbog mnoštva novo-oslobođenog prostora.[93] Arhitektonska struktura nasutih terasa i vrtova u pravilu je vrlo jednostavna, karakterizirana je čestom uporabom spolija – ruševnih gotičkih i renesansnih pročelja, koji se sad koriste kao obodni zidovi.[94] Ovakvi formirani prostori su još jedno od rješenja koja pridonose otvorenosti i prozračnosti nove urbane matrice.[95] Tijekom 18. stoljeća mnoge su nasute terase i vrtovi zadobili nova, zanimljiva hortikulturna rješenja. Koriste se pravokutne i ovalne lijehe sa šetnicama koje definiraju kameni zidovi i stupovima sa zelenilom. Takvi utjecaji na gradsku arhitekturu dolaze s ljetnikovaca koji također doživljavaju svoju obnovu u tom periodu.[96]
Nasuprot tome, u baroku nastaje i druga vrsta slobodnih prostora palača – terase s nadsvođenim prostorijama dućana u prizemlju. To je izrazito urbani element koji je inspiriran najvjerojatnije suvremenom rimskom arhitekturom. Poput već navedenih, i ovakav način oblikovanja dolazi sa arhitekture ljetnikovaca – tamo je terasa s bačvasto nasvođenim orasnom neizdvojivi dio kompleksa. Utjecaji također dolaze i sa isusovačkog kolegija koji ima terasu iznad pročelnog krila, te katedrale s terasama iznad bpčnih kapela, sakristije i moćnika. Vrlo vjerojatno ih uvodi Tomaso Napoli, inače poznat po terasama u svojem

[91] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 88
[92] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 88
[93] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 36
[94] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 89
[95] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 60), 41
[96] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 89

sicilijanskom opusu crkava i vila.[97] Jedan takav primjer u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi se nalazi u Ulici Cvijete Zuzorić, nastao oko 1700. godine – palača Bassegli.[98]

Govoreći o suburbanim područjima i njenim vilama, bitno je spomenuti rezidenciju Mateja Lucijanova Pucića – podignutu kasnih pedesetih godina 18. stoljeća u predgrađu Pile, uz sama gradska vrata Od Pila.[99](Sl.19.) Upečatljivo pročelje vile je okrenuto prema ulici i moru, dok se uz njezino začelje nalazi vrt. Vila Pucić ima kvadratičan tlocrt, ali „njezini nosivi zidovi su usmjereni u dubinu, tako da povezuju pročelje i začelje dijeleći prostor na tri dijela.(Sl.20.) Središnji dio koji odgovara predvorju u prizemlju i glavnoj dvorani na prvom katu, izdignut je cijelom visinom za još jednu etažu u zoni krovišta – belveder, dok se bočno nadovezuju terase u visini prvog kata. Navedenom longitudinalnom usmjerenju glavnih prostorija suprotstavljena je transverzalna os bočnoga dvokrakog stubišta. Na katu pak složenosti prostora pridonosi podjela osnovnih prostornih cjelina na manje sobe raspoređene uokolo triju strana središnje pročelne dvorane.“[100] Unutrašnji prostor je također vrhunski opremljen. Kompozitni stupovi račlanjuju stubište koje je nasvođeno. Cijelim piano nobile i začelnim dijelom prizemlja se protežu bogate štukature – oblikuju plastično profilirane portale i stropne kartuše.[101] „Kat rastvaraju standardni pravokutni prozori plitko profiliranih okvira, dok su na belvederu francuski prozori s balustradama zaključeni lučnim nadvojima.“ Najprepoznatljiviji dio na vili Pucić čine balustrade. One su postavljene ne samo uz terase nego i u zoni krovišta gdje „flankiraju dominantni središnji belveder s elegantnim bočnim volutama i piramidalnim akroterijima.“[102] Takvim se obilježjima vila Pucić uklapa i u baroknu gradsku i u baroknu ladanjsku arhitekturu.[103]

Ladanjska arhitektura – u vezi s Gradom i s osvrtom na prošla stoljeća

Barokna stambena obnova gradskih palača je dosegnula svoj vrhunac u 18.stoljeću, kad počinje poprimati ujecaje s ladanja, poput već spomenutih uređenja vrtova i terasa, no u 17. stoljeću je situacija bila obrnuta. Grad je diktirao utjecaje svim okolnim područjima, tako

[97] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 89
[98] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 90
[99] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 93
[100] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 93
[101] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 93
[102] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 94
[103] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 94

da se osim u blizini ladanja izvan Grada, utjecaji mogu pronaći na udaljenim otocima, te područjima koja danas ni nisu u Republici Hrvatskoj, poput Boke kotorske.

Ladanjska kuća, već od 15. stoljeća postaje mjesto razonode i uživanja. Kod nas dobiva imena poput, *domus* ili *domus cum horto,* ili jednostavno *casa,* a drugdje se čuje naziv *vila*. U Italiji ih nazivaju *luogo di retiro, luogo di delizia, ville di diporto.* Takve kuće zauzimaju pažnju, kako onodobnih slikara, tako i kroničara. U Italiji se razlikuje gospodarska od rezidencijalne namjene. Kada je riječ o Rijeci dubrovačkoj(Sl.21.), postoje obje varijante, a to opravdava različita geografska konfiguracije sjeverne i južne obale. Sjeverna obala je bila pogodnija za obradu zemljoposjeda, jer se blago spuštala do obala, te ju je sunce obasjavalo veći dio dana, dok je južna bila zaklonjena strmim stijenama, te tako pogodnija za smještaj rezidencijalnih ljetnikovaca. Svakako treba imati na umu kako su u 15. stoljeću mnogi vlasnici posjedovali terene i s jedne i s druge strane rijeke, te stoga grade više različitih ljetnikovaca, i po veličini i po namijeni.[104]

Osnovno obilježje talijanskih vila, pa tako i naših ljetnikovaca u 15. stoljeću je funkcionalna i tipološka polimorfnost. Teško se, međutim, mogu uspostaviti cijeli tipološki lanci, jer iz tog razdoblja nije sačuvano mnogo građevina. Uobičajen za ljetnikovac „na vodi“, postaje ljetnikovac L-sheme.[105] Koncepcija ljetnikovca podrazumijeva jedinstvo arhitekture i uređenog vrta, koji je s visokim zidom odvojen od surovog, ali živopisnog krajolika. Doticaj s krajolikom u prvom redu je optički. Na „pitomijim“, ravnim terenima uz more, ponajprije u Gružu i Rijeci dubrovačkoj, ljetnikovci su podignuti u neposrednoj blizini obale. Na blagim padinama podalje od mora oblikuju se terasasti vrtovi, a u njima se na istaknutijim položajima podižu jednokatne i jednokrilne zgrade. Neki su pak ljetnikovci podignuti na višem i strmijem položaju iznad mora, dok se njihov orsan nalazi na obali u podnožju.[106]

Ideje humanizma pokreću u 15. stoljeću i stvaranje novih arhitektonskih prostora. Pojam humanističke arhitekture je vrlo prikladan za dubrovačke ljetnikovce, jer „takvo određenje nadrasta ono stilsko.“ Naime, gotički izgled mnogih ljetnikovaca nastalih u 15., ali i u prvoj polovici 16. stoljeća, unosi određenu zabunu o podrijetlu. Nema puno sačuvanih spomenika iz tog razdoblja. Najsjaniji primjer tog stila u ladanjskoj arhitekturi Rijeke dubrovačke će tek nastati tek oko 1520. godine – ljetnikovac Miha Junijeva Bunića.(Sl.22.) Bunićev je

[104] Grujić Nada, Vrijeme ladanja: Studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke, Matica hrvatska Dubrovnik, Dubrovnik, 2003., 14
[105] Grujić Nada, (bilj. 87.), 15
[106] Pelc Milan, (bilj. 23), 155

ljetnikovac na Batahovini, uz Sorkočevićev lapadski ljetnikovac(Sl.23.), najljepši primjer gotičko-renesansnog stila, ne samo u ladanjskoj, već općenito u dubrovačkoj arhitekturi.[107] Ta tvrdnja se može opravdati sa 2 razloga: prvi se odnosi na njegova tipološka obilježja, poput karakterističnog L-tlocrta i na jasnu podjelu po horizontali, te na činjenicu da ima trijem i lođu. Drugi razlog se odnosi na kvalitetu izvedbe.[108]

Ladanjska kuća je u tom periodu imala razmjerno zatvoreni volumen. On se tada počinje rastvarati i povezivati vrtom i okolnim krajolikom. U prvim oblicima se to radi s natrkivenim otvorenim prostorima trijema i lođe. To je također općenita karakteristika renesansnih vila u Italiji. Danas se, u dubrovačkom području ne može pronaći puno takvih primjera, jer su mnogi trijemovi kao najkrhkiji dijelovi ladanjskog sklopa, nestali u velikom potresu 1667. godine. Uz Sorkočevičev lapadski ljetnikovac, trijem je do danas jedino sačuvao Bunićev ljetnikovac.[109]

Ljetnikovac Bozdari

Ono što ljetnikovce ranog 17. stoljeća čini toliko posebnim je odmak od stoljećima ustaljene sheme prema složenijem planu. Time se otvara put baroknim modeliranjima dubine, dinamike i sceničnosti.[110] Premda se nakon potresa ne gradi mnoštvo ljetnikovaca, radi propisa komunalne uprave o zabrani gradnje na izvangradskim područjima, oni koji su nastali odišu iznimnom kvalitetom. S novom prostornom organizacijom i plastičkim oblikovanjem, donosi se i novi odnos arhitekture ljetnikovca s prirodom i okolinom. U tom kontekstu posebno se ističe ljetnikovac Bozdari(Sl.24.) u Rijeci dubrovačkoj (Čajkovići).[111]

Izgradnja ljetnikovca započinje u 17. stoljeću, a dovršava na samom početku 18. stoljeća pa je tako među prvim spomenicima na dubrovačkom području koji nose obilježja baroknog stila. Na njemu se neke arhitektonske teme pojavljuju i jedini put.[112]

Ljetnikovac je smješten na južnoj obali Rijeke dubrovačke. U prvoj fazi se kompleks sastojao od zbijene zgrade ljetnikovca i bočno smještenog izduženog vrta sa šetnicama i pergolom.

Ovaj ljetnikovac je jedinstveni primjer ladanjske kuće; izgrađen je na samoj obali rijeke – tim svojim smještajem pokazuje kako se radi o čistom primjeru rezidencijalnog

[107] Grujić Nada, (bilj. 87.), 16
[108] Grujić Nada, (bilj. 87.), 16
[109] Grujić Nada, (bilj. 87.), 23
[110] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 74
[111] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 91
[112] Grujić Nada, (bilj. 87.), 109

ljetnikovca.(Sl.25.) On ispred svojeg pročelja nema vrt, već gleda direkt na vodu. Pristup čamcem bio je moguć do samog pročeljnog ulaza u predvorje ili kroz orsan, koji je opet bio povezan s predvorjem.[113]

Vrtni prostor je bio raspoređen u jednoj ravnini – uzdužno sa linijom obale; to je uvjetovao uski obalni pojas. Ladanjska kuća je ravnomjerno otvorena prozorima na sve četiri strane. Tako u potpunosti ostvaruje svezu s prirodom: podjednako s rijekom i šumovitim stijenama, ali i s uređenim dijelovima prirode. Uređeni dijelovi se sastoje od velikog vrta s istočne strane, uskog vrtnog prostora iza začelja te od malog vrta sa zapadne strane.[114]

U razdoblju renesanse je bilo uobičajeno da se osnovni smjerovi kretanja kroz ladanjsku kuću nastave vrtnim prostorima. Vrtovi i ljetnikovci su tvorili jedinstvo u toj mjeri da je tlocrt vrta bio nedjeljiv od tlocrta ladanjske kuće – to jedinstvo je osnovna karakteristika ljetnikovca.

Vrtovi ljetnikovca Bozdari znače odstupanje od nekih upravo spomenutih načela. Premda se ona odnose prije svega na renesansno oblikovanje, na dubrovačkom području se zadržavaju još dosta dugo. Glavna razlika je dakle da između ljetnikovca Bozdari i njegovih vrtova nema izravne tlocrtne i prostorne povezanosti. Tri vrtna prostora su čak i među sobom razdijeljena kao što je već prije spomenuto.[115] Posebno zanimljiv je mali zapadni vrt, sagrađen kao predvorje velikoj zidnoj fontani, koja obradom sedre u niši oponaša spilju – tako da se u ovom primjeru za njega može slobodno upotrijebiti pojam *nimfej.*[116](Sl.26.) Temeljno značenje riječi *nimfej* je svetište nimfa i šuma i voda, a potvrđuje se položajem podno stijene: nimfej omeđuje širenje divlje prirode i krajnja je granica između prirodnog elementa i arhitektonskog prostora ostvarenog u proporcionalnim odnosima.[117]

Razlog zašto ovaj ljetnikovac zaslužuje ući među vrhunska ostvarenja hrvatske barokne arhitekture, je njegova obnova početkom 18. stoljeća – atribuirana venecijanskom arhitektu i kiparu Marinu Gropelliju.[118] Obnovu svakako treba vezati uz promjenu vlasnika. Premda pročelni portal obilježava grb stare vlasteoske obitelji Kabužića, na dekoraciji dvorane javljaju se grbovi Bozdarija, pripadnika novog plemstva. Stoga nova rekonstrukcija ljetnikovca.[119] Poput ostalih Gropellijevih intervencija, i ova intervencija je dala vrhunski pečat ljetnikovcu i vrtu, no najveću promjenu je doživila centralnu dvoranu na katu. Ovdje se događa jedan rez u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi, jer se prvi put pojavljuje „prostor

[113] Grujić Nada, (bilj. 87.), 110
[114] Grujić Nada, (bilj. 87.), 111
[115] Grujić Nada, (bilj. 87.), 113
[116] Grujić Nada, (bilj. 87.), 114
[117] Grujić Nada, (bilj. 87.), 117
[118] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 91
[119] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 91

nadsvođen visokim koritastim svodom konstruiranim od drvenih rebara, dok u poprečnoj osi dvorane ima postavljena dva portala, jedan na spoju sa stubištem, drugi slijepi, raščlanjen bogatom profilacijom prekinutom trakama stilizirane rustike te akcentiranom vješto klesanim muškim glavama na zaglavnim kamenovima.“ Spomenuti detalji i profilacije su omiljeni venecijanski motivi, a u Dubrovniku takve plastičke detalje susrećemo samo u opusu Marina Gropellija (na crkvi sv. Vlaha, te u palači Tudizić-Bučić na Pustijerni).[120] Na ladanjskoj kući se još ističu i „štuko-reljefi iznad portala u dvorani, s puttima između voluta što razmičući zavjese otkrivaju grbove vlasnika“; oni također pokazuju podudarnost s podudarnost s Gropellijevim dubrovačkim djelima. Još jedna novina u dvorani ljetnikovca Bozdari je bilo njezino „oslikavanje zidnim slikama u poljima uokvirenima štuko-profilacijama, s prizorima vezanim uz Zeusa.“[121] Autorski udio Marina Gropellija najviše dolazi do izražaja u oblikovanju spomenutog nimfeja. Baš kao i na Gropellijevoj loži gradske straže u Dubrovniku(1706.), i ovdje „dominantni oblikovni element značе kvadratični stupci s izmjeničnim pasovima rustičnih klesanaca, zaključeni kuglama, što obrubljuju ulaze u pročelnom ogradnom zidu i zidu ispred *grotte*, u obliku niše s vodolijom, volutama i školjkama.“ Iako je umjetna spilja – *grotta* – u osnovi manirističkа invencija utemeljena na antičkom naslijeđu, u doba baroka taj će element još jednom ostvariti, na dubrovačkom području, visoka umjetnička postignuća.[122]

Rastićev ljetnikovac

Rastićev ljetnikovac podno Rožata(Sl.27.), svakako treba spomenuti, jer je s vremenom dobivao sve više na značenju, budući da je među posljednjim dubrovačkim ljetnikovcima s cjelovitim uređenim vrtnim prostorom i ambijentom.[123] Gradnja ovog ljetnikovca je složena, isto kao i njegovo naslijeđe – Džono Rastić mu je naime bio vlasnik tek na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Nisu poznati prijašnji vlasnici unatoč brojnim pokušajima pretraživanja dubrovačkog arhiva.[124] Rastićev ljetnikovac se sastojao od karakterističnog L-tlocrta, s orsanom na južnoj strani. Njihovu dataciju potvrđuju struktura zida, oblik i vrata. Na današnjem mjestu velike cisterne, u središnjem dijelu krila, izvorno se nalazila velika gospodarska prostorija s dva visoko položena prozora. Oni su se otvarali na prednji vrt. Kasnije su im dodana vrata koja se

[120] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 92
[121] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 92
[122] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 92
[123] Grujić Nada, (bilj. 87.), 31
[124] Grujić Nada, (bilj. 87.), 32

priključuju na trijem. Dvije su manje prostorije, u prvoj fazi imale gospodarsku namjenu (jedna uz orsan, druga uz naknadnu cisternu). Gdje se danas u sjevernom krilo nalazi velika prostorija, nekad su se nalazile dvije manje. Cijeli istočni zid krila je u sljedećim fazama doživio velike promjene.[125]

Uobičajeno mjesto cisterne na ladanjskim cjelinama slične konstrukcije ovog ljetnikovca, je bilo na području trijema, stoga se pretpostavlja da je takav slučaj na Rastićevom ljetnikovcu.

Pređe li se na vanjski prostor, u jugoistočnom dijelu vrta, gdje je danas šetnica, nađeni su temeljni zidovi gospodarskih prostorija koji su se nastavljali sve do istočnog ogradnog zida vrta, pa i dalje s njegove vanjske strane, gdje su i sada ostaci jedne prizemnice. Bočni vrt ljetnikovca bio je, dakle, u prvoj fazi izgradnje gospodarski prostor. Najvjerojatnije se upravo ovdje, nalazilo dvorište, tj. radni prostor.[126] Takva prostorna organizacija je bila karakteristična za gospodarski dio kompleksa, iz čega možemo zaključiti da je rezidencijalni dio bila samo ladanjska kuća. „Povezujući tako dvije osnovne funkcije – rezidencijalnu i gospodarsku – ovaj se ljetnikovac pridružuje velikoj skupini gradnji, koje su određenim načinom života, te određenom tipologijom građevinskih struktura, bitno označile dubrovački izvangradski prostor.“ Oni su imali i bitnu ulogu u održavanju posjedovnog sustava i u oblikovanju agrarnog krajolika.[127]

Promatra li se Rijeka dubrovačka iz današnje perspektive, očit je zaključak prevlasti rezidencijalne funkcije suburbanih ljetnikovaca. To obilježje je zapravo dobila tek u 16. stoljeću kada je ladanjska arhitektura općenito dosegnula vrhunac izgradnje. Tada na tom predjelu posve nestaju jednostavni ladanjsko-gospodarski sklopovi, kakav je bio Rastićev ljetnikovac.[128] Barok sa sobom donosi nova shvaćanja, tako iz njega proizlaze i nove promjene u tipologiji ladanjske arhitektrure, a s time i preobrazba Rastićeva ljetnikovca.[129]

Druga faza izgradnje nosi potpunu definiciju tlocrta ljetnikovca. Gospodarske zgrade istočnog krila zamjenjuju šetnice.[130] Karakteristični, za ovo razdoblje, su „smjerovi šetnica pa i dimenzije pravokutnih polja za sadnju – geometrijska preciznost i sagledavanje u cjelini.“[131]

Od svih dubrovačkih ljetnikovaca Rastićev ima najjasnije sačuvanu trodijelnu podjelu vrtnog prostora. Dvije manje prostorije u krilu također dobivaju rekonstrukciju, one se sada uređuju za stanovanje: prostorija uz orsan dobiva kamin i zidni ormar, a ona uz cisternu novi križni

[125] Grujić Nada, (bilj. 87.), 37
[126] Grujić Nada, (bilj. 87.), 38
[127] Grujić Nada, (bilj. 87.), 39
[128] Grujić Nada, (bilj. 87.), 40
[129] Grujić Nada, (bilj. 87.), 41
[130] Grujić Nada, (bilj. 87.), 42
[131] Grujić Nada, (bilj. 87.), 43

svod. „Obje dobivaju velike prozore plitko profilirana okvira, vijenca ukrašenog dentima i s grbom na frizu, no bez ikakvog heraldičkog znaka.“ Samo je orsan zadržao nepromijenjenu ulogu. [132] U ovoj fazi se na mjestu najveće gospodarske prostorije u srednjem dijelu tlocrta uređuje cisterna. Svojim velikim vrtnim površinama opravdava svoju veličinu. Značajan element u novom ambijentu trijema postaje ugrađena fontana, oblikovana poput zidnog umivaonika; nalazi se na mjestu prijašnjih vrata.[133] Trijem je posve iznimno rješenje, jer se s njime krilo otvara s tri velika polukružna luka prema vrtu. Otvaranje trijema prema bočnom vrtu, ne unosi samo dinamičnost među pojedine arhitektonske strukture, nego i na poseban način afirmira vrtni prostor pred lukovima.[134] Na sjevernom kraju krilu se događa značajna promjena: umjesto dviju prostorija, dobiva se jedna velika. Nova velika dvorana smještena je između stražnjeg i bočnog vrta, prema kojima je otvorena vratima ili prozorima.[135]

Barokna faza Rastićeva ljetnikovca

1678. godine započinje treća faza obnove ljetnikovca – ovaj put radi elementarne nepogode, koja je znatno oštetila građevinu. Obnoviti se trebao cijeli prvi kat ljetnikovca.[136](Sl.28.) Pravilan raspored velikih pravokutnih prozora, koji se isprva smatrao karakterističan za renesansno razdoblje, se danas smješta u baroknu intervenciju. Ustanovilo se kako su prozorski okviri sastavljeni od prethodno upotrijebljenih greda. Raspodijela prostorija na katu donosi još veće promjene: sada jedna prostorija mijenja nekad dvije bočne sobe sa svake strane dvorane.[137] U zapadnoj je tankom pregradnjom u stražnjem dijelu zida formirana jedna smočnica, dok se istočna prostorija otvorila prema terasi prozorima i vratima.

Svoj izgled bitno mijenja i najreprezentativnija prostorija ljetnikovca – središnja dvorana. Premda je iz prethodne faze zadržala položaj stubišta, promijenila se njegova ograda. Također su se zadržala i sva četiri portala s kružnim nišama no njima sad ne odgovara položaj bočnih soba. Na zapadnom zidu se dodavaju simetrično postavljeni zidni umivaonik i zidni ormar. Osim što su simetrično postavljeni, oni su i jednako oblikovani: na istaknutim volutama počivaju bogato profilirani kameni okviri. Ploča bazena je ukrašena maskeronom i dupinima.

[132] Grujić Nada, (bilj. 87.), 44
[133] Grujić Nada, (bilj. 87.), 45
[134] Grujić Nada, (bilj. 87.), 46
[135] Grujić Nada, (bilj. 87.), 45
[136] Grujić Nada, (bilj. 87.), 48
[137] Grujić Nada, (bilj. 87.), 49

Barokna obnova sa sobom donosi i ponovno vraćanje mitološkim temama. Unošenjem likova u stambeni prostor se oživljava arhitektonska dekoracija. To je ujedno i najava klasicističke faze, tj. najrecentnijeg sloja Rastićeva ljetnikovca.[138] Još više o tome govori nalaz da su kameni elementi u dvorani, krajem 17. stoljeća bili obojeni u crno. Tamnim bojenjem se htjelo postići izgled mramora na izvorno kamenim elementima.[139]

Sorkočevićev ljetnikovac

Ljetnikovac obitelji Sorkočević u Komolcu(Sl.29.) je jedan od najvećih i najsloženijih ljetnikovaca u dubrovačkoj regiji. On se pregrađuje od 16. do 18. stoljeća. Od kraja 19. stoljeća ljetnikovac je doživio nekoliko adaptacija, a njegov okolni prostor je toliko devastiran da se više nikakvih istraživanjima ne može otkriti izvorni oblik.[140] Veliku intervenciju je ljetnikovac doživio u 18. stoljeću kada se uređuje kupaonica, zidovi galerije se prikrivaju freskama te se dograđuje veliko stubište koje s Omblom povezuje galeriju i terasu.[141] Freske su mitološko-didaktičke tematike te se mogu povezati sa jasnom željom da se „dubrovački ambijent veže uz antički mir“ i da zahvaljujući njima dubrovačka okolica „poprimi auru antičke Arkadije“.[142] Alegorije godišnjih doba, koje su prikazane u lođi, čine idealni topografski raspored prostornih dijelova ljetnikovca. Lođa povezuje građevinu ljetnikovca s parkom tako da spaja vanjski park sa fresknim prikazim pjezaža. Nova prostorna organizacije tako dostiže svoj vrhunac izgradnjom velikog stubišta, prigrađenog ljetnikovcu sa zapadne strane. Time ostvaruje idealan raspored.[143] Ova inovacija odlučno prekida tradiciju kasnog 16. stoljeća u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi. Izduženi, ali razmjerno kompaktni blok Sorkočevićeva ljetnikovca, obogaćen je dugačkom galerijom i stubama koje se pružaju sve do vode – kao da izviru iz njih. Veliko kameno stubište je ukrašeno košarama s voćem te je obrubljeno balustradom – motiv koji će se često javljati u Italiji.[144] I stubište i galerija će posredovati između arkadijskog prostora realnosti i mita. Nova Arkadija 18. stoljeća traži okvir, jednako arhitektonski kao i pjezažni, koji će svojim vlasnicima dati posve novi i

[138] Grujić Nada, (bilj. 87.), 49
[139] Grujić Nada, (bilj. 87.), 49
[140] Grujić Nada, (bilj. 87.), 123
[141] Grujić Nada, (bilj. 87.), 142
[142] Grujić Nada, (bilj. 87.), 143
[143] Grujić Nada, (bilj. 87.), 144
[144] Grujić Nada, (bilj. 87.), 144

nestvarni izgled pastira.[145] Radi toga se počinju oblikovati i okolina ljetnikovaca. Barok cijeni divljinu prirode.

Ograđeni vrt ispred pročelja će se sada okružiti velikim površinama s priodnim elementima poput ribnjaka. Vrt ljetnikovca polako gubi izvorni smisao privatnog prostora, on se otvara pogledu izdaleka. Upravo na tu razinu druženja dolazi i treći inovativni element baroka koji doživljava svoju preobrazbu – kupaonica.[146](Sl.30.) U Sorkočevićevu ljetnikovcu, kupaonica je smještena na piano nobile. U nju se ulazi kroz galeriju, te je odijeljena od spavaćih soba.[147] „Kupaonica se sastoji od nekoliko manjih prostorija, a središnja ima oblik osmerokuta s polukružnim nišama na suprotnim dijagonalnim stranicama.“[148](Sl.31.) Takav zanimljiv arhitektonski oblik nije neuobičajen za renesansno razdoblje i za arhitekte koji poznaju oblike antičke rimske arhitekture.[149] „Oblik i raspred takvih kupaonica je uvjetovan njihovom funkcijom. Tehnologija im je složena, a gradnja i održavanje skupo: najprije je trebalo osigurati zagrijavanje prostora i vode. Osobito je zahtjevna bila izvedba prostorije za znojenje – bila je oktogonalna i malih dimenzija.“ Zagrijavalo se i znojilo u toplome, pralo u vrućemu, a kupalo u hladnome. Takav je bio običaj u antici, a preuzela ga je i kupaonica Sorkočevićeva ljetnikovca – sastoji se od više prostorija. Premda je većina prostorija služila za kupanje, bilo je tu i prostorija za razodijevanje ili za odmor nakon kupanja.[150] „Kupaonica dubrovačkog ljetnikovca svjedoči da je rimska tradicija stoljećima ostavila u naslijeđe i arhitektonski koncept i pojedine oblikovne elemente, ali i tehnološke sustave koji su omogućili funkcioniranje.“ Kupanje u ovoj kupaonici nije zadovoljavalo tek potrebu održavanja tjelesne čistoće, a vjerojatno ni liječenja. U novo doba kada je nastala, ona je postala sfere intelektualnog života, jer se njome najčešće služilo više osoba odjednom. Čin kupanja je postao i čin druženja.[151]

6. Poveznice s Cavtatom i Bokom kotorskom

Dubrovnik kao glavni grad Republike, uvelike je utjecao i na druge gradove u vlasti Republike, kako u pretpotresnom razdoblju pa tako i u doba nakon velikog potresa. Govoreći

[145] Grujić Nada, (bilj. 87.), 145
[146] Grujić Nada, (bilj. 87.), 146
[147] Grujić Nada, (bilj. 87.), 135
[148] Grujić Nada, (bilj. 87.), 123
[149] Grujić Nada, (bilj. 87.), 124
[150] Grujić Nada, (bilj. 87.), 126
[151] Grujić Nada, (bilj. 87.), 137

o takvim mjestima, dolazimo do Cavtata, kao jednog od planiranih dubrovačkih naselja. Cavtat je reguliran u drugoj polovini 15. stoljeća. Već u doba renesanse Cavtat je imao izgrađenu središnju zonu grada s „paralelnim inzulama“, upravo to je omogućilo prihvaćanje arhitektonskih rješenja dubrovačkih ljetnikovaca. Sponu ladanja i stambene arhitekture baroknog razdoblja označiti će jedan od tipičnih ladanjskih elemenata, pročelna terasa.[152]

„Razvoj barokne stambene arhitekture Cavtata uvjetovan je tadašnjom preobrazbom naselja iz primarno ladanjskoga boravišta u pomorsko-trgovačko središte gradskoga karaktera.“ Kuće su se gradile na frontalnim stranama inzula kako bi se mogle jače rastvoriti prema gradskom prostoru. Bile su u skladu s formiranjem novih trgovačkih ulica – obale i Prijekog. To rastvaranje je u većini slučajeva izvedeno preko pročelnih terasa. One tim činom postaju ključni oblikovni elementi cavtatske barokne arhitekture.[153]

Premda većina skromnih kuća u ulici Prijeko ukazuje na ponavljanje lokalnih predložaka, na obali se nalaze neki reprezentativniji primjeri, koji potvrđuju postojanje drugih utjecaja. U tom pogledu posebno se ističe kuća Caboga-Bosdari(Sl.32.) iz druge polovine 18. stoljeća.[154]

„Prizemlje i prvi kat kuće su simetrična tlocrta sa središnjim pročelnim predvorjem u prizemlju, odnosno dvoranom na katu i začelnim trokrakim kamenim stubištem, flankiranima s po dva para bočnih prostorija.(Sl.33.)“ Zapadna prostorija komunicira vratima s terasom.[155] Jednak raspored karakterizirao je i potkrovnu etažu, osvijetljenu kroz pročelni i bočne belvedere u visokom četverosrešnom krovu. Takva tlocrtna dispozicija je karakteristična za duži vremenski period dubrovačke stambene arhitekture. Unatoč tome, činjenica da se stubišni krakovi u katovima ne rastvaraju izravno u dvoranu, već da se njihova veza ostvaruje kroz predsoblje-podest govori o završnoj fazi razvoja dubrovačkih baroknih stubišta. Čitava kuća je građena kroz skladnu jednostavnost. Na fasadi se očituju veliki pravilni kameni kvadri. Još jedna poveznica s dubrovačkom arhitekturom je oživljavanje gotičkog načina profiliranja, do kojeg dolazi u drugoj polovici 18.stoljeća. To je vidljivo na pročelju kuće koja je raščlanjena pravokutnim portalima i prozorima sa glatko klesanim okvirima s profilacijom oblog štapa uz svijetli otvor. Prema tome kuća Caboga-Bosdari čini sastavni dio dubrovačke stambene arhitekture kasnog baroka.[156]

[152] Horvat-Levaj Katarina, Barokne kuće s terasama u Cavtatu – prilog istraživanju umjetničkih veza Dubrovnika i Boke kotorske, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2005., 211
[153] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 211
[154] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 211
[155] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 217
[156]Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 220

Ono što je zanimljivo je izgled njezine pročelne terase, koja se u potpunosti razlikuje od ostalih terasa kuća u Cavtatu i Dubrovniku. Terasa kuće Caboga-Bosdari(Sl.34.) ne zauzima samo bočni dio pročelnog dvorišta, već se proteže u cijeloj dužini kuće, ostavljajući slobodnim samo manji središnji dio ispred glavnog ulaza u prizemlje i uski pojas uz desni bočni dio prizemlja. Pristup u dvorište izveden je kroz središnji portal u pročelnom zidu terase preko bačvasto nasvođenog prolaza.[157] Raspored terase kuće Caboga-Bosdari nije jedina zanimljiva stvar, ona se odlikuje i zanimljivom arhitektonskom plastikom. „Uz središnji kameni lučni portal stepenaste profilacije, prekinute profiliranim kapitelima i zaglavnim kamenom u obliku volute, najefektniji oblikovni element terase predstavlja njezina kamena balustrada. Balustri osebujne „oštre" profilacije, grupirani su po četiri između četvrtastih stupova s polubalustrima, ukrašenih na čeonim stranama vegetabilnim i geometrijskim motivima." Terasa je okružena balustradom na sve tri strane, a njezin prekid na istočnoj bočnoj strani ukazuje ili na postojanje susjedne kuće u bloku koja je omeđivala dio terase ili na njezinu, prvotno, nešto manju širinu na toj strani. Takvim oblikovanjem, arhitektonska plastika, razlikuje se od ostalih plastičkih elemenata kuće, pa se postavlja pitanje vremena izgradnje te utjecaja izgradnje.[158] Odgovor na to pitanje leži u baroknoj arhitekturi Boke kotorske, koja je poput Cavtata bila pod velikim utjecajem dubrovačke arhitekture nakon potresa, no isto tako i venecijanske arhitekture. „Da je stvarno riječ o bokeljskim utjecajima, a ne o spontanom proširenju cavtatskih bočno smještenih pročelnih terasa, potvrđuju i spomenuti balustri kuće Caboga-Bosdari – za dubrovačko područje iznimni, a za bokeljsko uobičajeni."[159]

U baroknoj stambenoj arhitekturi Boke kotorske, motiv pročelne terase je vrlo uobičajen događaj. On u bokeljsku jezgru ulazi preko venecijanske dominacije prostora, stoga plemstvo uzdiže gradove i naselja na njihovoj tradiciji. Važne su za napomenuti dvije najranije barokne plemićke palače sa pročelnim terasama, koje su podignute u Perastu neposredno nakon dva ključna događaja za povijest ovoga kraja: velikoga „peraškog boja" 1654. godine, kojim je odbijen turski napad na grad, te oslobođenja Herceg Novog 1687. godine, čime je definitvno otklonjena turska nazočnost iz Boke kotorske.[160] Druga od spomenutih palača s terasom – koju neposredno uz more podižu braća Vicko i Ivan Bujović, 1693. godine, iznimno je važna za usporedbu. „Riječ je o reprezentativnoj vili venecijanskoga tipa, raščlanjenoj tipičnim

[157] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 221
[158] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 223
[159] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 223
[160] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 223

arhitektonskim elementima poput polukružnih bifora, balkona i ugaonog bugnata. Uz navedena obilježja o talijanskom podrijetlu graditelja govori i uklesani natpis *Ioan. Bap. Fonta P(roto) M(agister) opus*.“ Pročelna terasa je fantastično svojom udobnošću poslužila želji vlasnika. Terasa je prizidana duž cijelog pročelja iznad arkadno rastvorenog nadsvođenog trijema. Uklapanje u fasadu palače postiže bugnatom arkada i kamenom balustradom jednakom kao i na balkonima.[161]

Najdorađenije rješenje terase se nalazi na najmonumentalnijoj rezidenciji – palači Tripković.(Sl.35.) I na njoj su prepoznatljivi tipični venecijanski utjecaji, poput većeg dijela bokeljske barokne arhitekture. Na njoj se to očituje u obliku proširenog belvedera. Element belvedera se osobito udomaćio u Boki kotorskoj kao svojevrstan znak prepoznavanja rezidencijalne arhitekture 18 stoljeća. Razlika s palačom Tripković je u tome da je volumna kompozicija s dominantnim belvederom još je efektnija upravo zahvaljujući pročelnoj terasi.[162] Zbog konfiguracije terena, terasa palače Tripković(Sl.36.) ne nalazi se, kako je bilo inače uobičajeno, „iznad zasebnog zdanja ispred palače, već poput antičke *basis villae* čini njezin monumentalni postament. Izduženi prostor pod ozelenjenom terasom bio je nasut, a pristup do popločanog platoa pred središnjim ulazom u palaču ostvaruje se kroz nadsvođeni prolaz i stube što po sredini presijecaju terasu. U skladu s takvom osovinskom koncepcijom je i postava lučnog portala prolaza, dok cijelu terasu, na vanjskoj strani i uz stube, ali i brojne balkone palače, obrubljuju oštro profilirani kameni balustri, ponovljeni kasnije i u cavtatskoj rezidenciji Caboga-Bosdari.“ Unatoč navedenoj raskoši, palača je bila fortificirana stražarnicom na začelnoj strani i puškarnicama na mostu što s terase vodi u kućicu uz more.[163]

[161] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 227
[162] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 228
[163] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 146.), 228

7. Zaključak

Dubrovačka arhitektura jedan je od najljepših sačuvanih urbanih korpusa arhitekture u Hrvatskoj. Dubrovačka Republika se uvijek ponosila svojim naslijeđem, tako da ju čak ni veliki potres 1667. godine, nije spriječio da sačuva stari razmještaj ulica, kuća ili arhitekture. Premda je potres za sobom donio nove izazove, Dubrovčani su se brzo reagirali te napravili isto kao i uvijek do tada – prilagodili se novoj situaciji. U državnu službu se tako pozivaju brojni talijanski arhitekti koji unose barokni stil u malu Republiku. On se Dubrovačku Republiku uvodi postupno, zamjenjujući njihove najdraže motive s prijelaza gotike u renesansu, no zbog obilnog korištenja spolija nakon potresa, na nekim je zgradama teško odrediti vrijeme njihova postanka. Na to je utjecala i brzina izgradnje, tako da se u 17. stoljeću barok pojavljuje u razmjerno malim elementima, poput oblikovanja stubišta, pročelne arhitektonske plastike ili vrtnog interijera. Prolaskom stoljeća, i dolaskom novih arhitekata, otvaraju se nove mogućnosti, a mijenja se i intelektualno mišljenje. Umjetnici se okreću novoj viziji arkadije, uvijek tako popularnoj temi u ovoj maloj Republici, pa se time briše i granica između mita i realnosti koja se svakako očitavala i na arhitekturi. Prihvaćanje inovacija od strane domaćih graditelja time je rezultiralo bogatim korpusom palača i ljetnikovaca građenih u baroknom stilu sve do kraja 18. stoljeća.[164]

Kako je Dubrovačka Republika sezala kroz razne prostore, tako su se i njezini umjetnički utjecaji širili. Upravo zbog toga možemo vući poveznice s arhitekturom drugih gradova, osobito onih u neposrednom dubrovačkom okruženju, unutar granica Republike ili pod njezinim kulturnim utjecajem, poput Stona koji je nastao u vezi s tamošnjim solanama, zatim Cavtata, nekad malog ribarskog mjesta – ladanja, te Boke kotorske koja je nakon potresa procvjetala u baroknom ruhu.

[164] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 97

Sažetak

Dubrovačka Republika se tokom godina veoma uspješno prilagođavala promijenjivim političkim i gospodarskim okolnostima na Balkanu. Za vrijeme samostalnog postojanja igrala je značajnu ekonomsku ulogu u životu balkanskih i mediteranskih zemalja. Najvećem usponu dubrovačkog pomorstva u 16. stoljeću pridonijelo je nekoliko faktora od kojih je vjerojatno najvažnija bila pomorsko-trgovačka konjuktura na Mediteranu, zatim trgovačke povlastice i privilegije za osnivanje konzulata koje je dubrovačka vlada dobila od europskih i turskih vladara, neutralnost dubrovačke zastave kao i brojni već postojeći konzulati Dubrovnika po mnogim mediteranskim lukama. U drugoj polovici 16. stoljeća, zahvatila je Dubrovnik kao i sve ostale mediteranske pomorske gradove, ekonomska kriza koja se protegnula sve do 17. stoljeća. Unatoč brojnim nastojanjima kako bi se sanirala šteta, veliki udarac je Republika dobila 1667. godine kada se dogodio razoran potres koji je uništio veliki dio Dubrovnika. Razdoblje dubrovačke političke i ekonomske povijesti od velikog potresa do ukinuća Republike značajno je po tome što je Dubrovnik uspio podignuti razrušeni grad, sačuvati svoju nezavisnot i obnoviti pomorsku trgovinu. Dubrovačka reprezentativna stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća predstavlja posebno poglavlje u kontekstu istodobne i istovjetne arhitekture na istočnoj obali Jadrana. Glavni razlog tome s jedne je strane politička neovisnost Dubrovačke Republike, a s druge strane visoki dometi lokalne stambene arhitekture prethodnoga gotičkog i renesansnog razdoblja. Obnova grada nakon potresa 1667. godine rezultirala je unošenjem baroknog stila iz samog ishodišta – Rima – ali i iz drugih sredina poput Genove i Sicilije. Prihvaćanje inovacija od strane domaćih graditelja rezultiralo je bogatim korpusom palača i ljetnikovaca građenih u baroknom stilu sve do kraja 18. stoljeća.[165]

Ključne riječi:

Dubrovačka Republika, Dubrovnik, trgovina, potres 1667. godine, barokna obnova grada

[165] Horvat-Levaj Katarina, (bilj. 54), 97

Popis literature

1. Beritić Lukša, Utvrđenja grada Dubrovnika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1933.
2. Fisković Cvito, Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku, Matica hrvatska, Zagreb, 1947.
3. Grujić Nada, Dubrovački ljetnikovac, Fab d.o.o., Zagreb, 2003.
4. Grujić Nada, Vrijeme ladanja: Studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke, Matica hrvatska Dubrovnik, Dubrovnik, 2003.
5. Harris Robin, Povijest Dubrovnika, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
6. Horvat-Levaj Katarina, Barokne kuće s terasama u Cavtatu – prilog istraživanju umjetničkih veza Dubrovnika i Boke kotorske, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2005.
7. Horvat-Levaj Katarina, Barokne palače u Dubrovniku, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb-Dubrovnik, 2001.
8. Horvat-Levaj Katarina, Hrvatska stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u europskom kontektsu, Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2012.
9. Mitić Ilija, Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2004.
10. Peković Željko, Dubrovnik: Nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998.
11. Pelc Milan, Renesansa, Naklada Ljevak.d.o.o., Zagreb, 2007.
12. Dubrovačka Republika, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442, posjećeno: 25.08.2015.
13. Ludovik I. Anžuvinac, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37402, posjećeno: 30.08.2015.
14. Michelozzo Michelozzi, http://www.britannica.com/biography/Michelozzo, posjećeno: 30.08.2015.
15. Juraj Dalmatinac, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29536, posjećeno: 30.08.2015.
16. Paskoje Miličević, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40868, posjećeno: 30.08.2015.

17. Onofrio della Cava, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45171, posjećeno: 30.08.2015.
18. Ilija Crijević, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12724; posjećeno: 30.08.2015.
19. Marino Gropelli, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23492, posjećeno: 30.08.2015.
20. Tomaso Napoli, http://www.treccani.it/enciclopedia/tomaso-maria-napoli_%28Dizionario_Biografico%29/, posjećeno: 30.08.2015.
21. Ilija Katičić, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30882, posjećeno: 30.08.2015.

Slikovni materijal

Slika 1. Dubrovačke kopnene zidine

Slika 2. Sjeverozapadna tvrđava Minčeta

Slika 3. Pogled na valobran Kaše i Porporelu

Slika 4. Tvrđava Sv. Ivan

Slika 5. Tvrđava Revelin

Slika 6. Crkva Svetog Vlaha

Slika 7. Knežev dvor

Slika 8. Knežev dvor dvorište

Slika 9. Velika Onofrijeva česma

Slika 10. Sponza ili palača Divona

Slika 11. Dvorište Sponze

Slika 12. Palača Skočibuha na Boninovu

Slika 13. Formiranje baroknih palača u Dubrovniku nakon potresa

Slika 14. Dubrovačka katedrala

Slika 15. Palača Ranjina

Slika 16. Pročelje palače Gučetić na Bunićevoj poljani

Slika 17. Prva općinska kuća na Placi

Slika 18. Unificiranja pročelja na glavnoj ulici – Placi

Slika 19. Palača Pucić na Pilama

Slika 20. Palača Pucić tlocrt prizemlja, prvog kata i presjek, te sjeverno pročelje

Slika 21. Pogled na Rijeku dubrovačku

Slika 22. Ljetnikovac Bunić

Slika 23. Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu

Slika 24. Ljetnikovac Bozdari , Čajkovići

Slika 25. Ljetnikovac Bozdari, Rijeka dubrovačka; presjek, pročelje i tlocrt prvog kata

Slika 26. Nimfej ljetnikovca Bozdari

Slika 27. Rastićev ljetnikovac podno Rožata

Slika 28. Tlocrt Rastićevog ljetnikovca

Slika 29. Ljetnikovac obitelji Sorkočević u Komolcu

Slika 30. Kupaonica Sorkočevića ljetnikovca u Komolcu

Slika 31. Tlocrt kupaonice ljetnikovca Sorkočević u Komolcu

Slika 32. kuća Caboga-Bosdari u Cavtatu

Slika 33. Tlocrt prvog kata i terase kuće Caboga-Bosdari

Slika 34. Terasa kuće Caboga-Bosdari

Slika 35. Palača Tripković u Dobroti

Slika 36. Terasa palače Tripković u Dobroti